УДК 821.161.2 (092)

Сергій Михида

У ПСИХОПОЕТИКАЛЬНОМУ СВІТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ (Стаття третя)

Розглядаються окремі аспекти психічного буття Лесі Українки, виявляються внутрішні поетикотворчі чинники.

Ключові слова: особистість, психоструктура, психопоетика, мегатекст.

Знаковість постаті Лесі Українки для української і, без сумніву, європейської культури, масштабність її доробку, про яку свідчить і кількість написаного самою письменницею, і відгомін її творчості у працях не одного покоління дослідників, безсумнівна. Сотні статей, десятки монографій і наукових розвідок, серед яких особливо хочеться виділити праці останніх років, де поетеса розкривається новими гранями творчого й особистого життя,– все це данина генію, дорівнятися якому у вітчизняній культурі вдавалося мало кому. Серед багатоманіття проблем, які стоять перед літературознавцями, мовознавцями, культурологами, філософами, психологами в лесезнавчому дискурсі, проблемі таланту, винятковості Лесі Українки належить одне з провідних місць. На жаль, ми мало задаємося питанням, а що ж є першопричиною цієї винятковості. Що взагалі вирізняє класика такого масштабу серед безмежжя мистецьких проявів і залишає в анналах історії? Що робить класика класиком? Чи лише кількість написаного, значимість для історії рідної культури? Чи, можливо, харизматичність особистості, яка й залишає у сукупності із текстами свій слід для нащадків? І чи без усвідомлення особистісних проявів ми пізнаємо мистецьку спадщину в усій повноті її значень? Представники формалізму, структуралізму, постструктуралізму заявляють, що можемо, достатньо тексту. Але спробуємо уявити Лесю Українку безвідносно до її біографії, її тридцятилітньої

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

війни з хворобою, без необхідності шукати „вирію", без особистісної драми, без... etc. Як би жорстко не звучала відповідь, але, безумовно, ми б мали іншу Лесю: в міру заможну представницю українського громадянства, з тими ж виразними соціальними і національними переконаннями, що виховувалися родиною й оточенням. Геніальність так чи інакше дала б про себе знати, але... творчий доробок, без сумніву, був би іншим.

Не теоретизуючи з приводу впливу особистості автора на справу рук його (то завдання для інших розвідок), приймемо тезу Юрія Бойка, висловлену безпосередньо стосовно письменниці: „Воно (натхнення – *С. М.*), ***без сумніву зв'язане з біологічною властивістю поетки, зі специфікою її життєвого темпераменту****, в ньому є* ***неминучість".*** Учений згадує при цьому Е.-Т.-А. Гофмана, який творив у стані гарячки. До його натхнення „примішувалося щось паталогічне. Але поза тим душевний стан поетки в момент творчості нагадує про Гофмана. ***Це стан типово романтичної екзальтації***" [1, 128] (підкреслення наше – *С. М.*). Зрозуміло, що Ю. Бойко не вдається до науково-психологічного обґрунтування своєї думки – це поза сферою його інтересів. У той же час дуже точно визначає залежність психофізіології митця і творчості й виказує одну з домінантних рис її психіки, яка серйозною мірою визначає її художність,– здатність до екзальтації. Клінічна характеристика цього стану могла б залишитися за межами нашого дослідження, але саме його ознаки визначають психологічне підґрунтя творчості Лесі Українки. ***„Збудження без потьмарення свідомості, надмірна захопленість"*** [8, 233] певним об'єктом – це психологічні основи екзальтації, і це ж одна з першооснов натхнення письменниці. *„Як уже наступає la folie divine (божественне безумство)*,– напише Леся Українка в листі до матері,– *то всі практичні спостереження відступають набік –* ***натуру тяжко одмінити***. Зате сяя folie дає справжнє щастя..." [10, 12, 363] (підкреслення наше – *С. М.*). Додамо до цього власне істерію, на яку слабувала письменниця і відомості про

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

яку збереглися в епістолярії та спогадах родини. Спричинена цілим комплексом психічних потрясінь дитинства (неможливість займатися музикою, обмеження у спілкуванні з однолітками, позбавлення багатьох дитячих забав, материнської уваги тощо), ця хвороба стала не лише ще однією (поруч з анемією та туберкульозом) психофізіологічною проблемою для Лесі. Сам по собі діагноз теж можна було б не залучати до літературознавчої студії. Але прояви хвороби у Лесиному випадку є одним із психологічних чинників її мистецького дискурсу, фактором особливого ритму творчості, яка, у свою чергу, стає своєрідним „засобом компенсації" (К.-Г. Юнг), спрямованим на досягнення психічної рівноваги.

Цілком усвідомлюємо, що подібні тези викликають асоціації із відомою теорією Чезаро Ломброзо („Геній і безумство"). Ні підтвердження її, ні спростування не є нашим завданням. Цьому свого часу було віддано чимало наукової енергії (Рібо, Г. Жулі, А. Адлер, П. Карпов, Н. Гончаренко та ін.). Для нас сумнівність тверджень Ломброзо абсолютно очевидна. Та все ж ігнорувати прояви психічних розладів, котрі спричиняють певні реакції, безпосередньо пов'язані з художніми виявами, було б невіглаством.

Звернімося до фахівців. До характеристик психічних особливостей, притаманних хворим на істерію, поруч зі згадуваною вище „надмірною захопленістю", автор „Медичної психології" П. Розенбах відносить і ***надмірну перевагу чуттєвої, емоційної сторони духовного життя над інтелектуальною*** *та* ***підвищену вразливість*** [7, 147] – риси, які спостерігаємо як у Лесі Українки, так і у її героїнь: від Люби з „Блакитної троянди" до Міріам з „Одержимої", від Оксани з „Боярині", до Мавки з „Лісової пісні".

Зауважує П. Розенбах і ***підсилення уяви***, завдяки якій картини, що раптово з'являються під час подібних розладів, „*набувають великої живості*" [7, 149], легко ведуть до афектів і порушують рівновагу нервових функцій. У листі до Ольги

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

Кобилянської Леся Українка зізнається: «*Я взагалі давно уже втратила віру в „духів" – і спіритичних, і всяких інших, а часом, в хвилини подразнення нервового, щось одзивається, як, наприклад, страх дзеркал вночі, прикре почуття від темряви і т. і.,* ***певне, се якісь спогади фантастичного настрою мого дитинства...***» [10, Т. 10, 324] (підкреслення наше – *С. М.*).

Найкращі речі написані Лесею Українкою в стані стресу, на межі психічних можливостей. Це стосується і „Одержимої", і „Лісової пісні", і „Як я люблю оці години праці" etc. Аналіз творчості письменниці переконує в тому, що інтелектуалізм текстів розширював горизонти української літератури, виводив її на європейський рівень багатством мотивів, збагаченням образної системи, формальним розмаїттям, а вічності залишилися глибоко особистісні переживання, художня трансформація підсвідомих порухів, які у геніальної авторки легко долали межу Ід, раціоналізуючись у слові.

Тож не випадково Микола Євшан у свої статті „Леся Українка", розмірковуючи над генезою творчості поетеси, усвідомлюючи складність її рецепції для широкого кола читачів, визначає орієнтир, на який варто спиратися досліднику, аби зрозуміти непересічність таланту Лесі Українки. Це можливо лише тоді, коли „зрозуміємо її ***психічні мотори (двигачі)*** (підкреслення наше – *С. М.*), той початковий ***настрій, який безпосередньо випереджує*** (підкреслення – *М. Є.*) *саму поетичну концепцію, а далі зможемо відчути, як щось реальне тло, підклад настроєвий поетичного твору,– тоді слова набирають далеко більшої сили, а образи і постаті стають далеко більш пластичними, і тоді про ніяку абстрактність та отяжілість не може бути навіть мови*" [2, 153].

Така теоретична установка цілком відповідає засадам психопоетики, які, на наш погляд, найбільш точно окреслюють кореляцію ***особистість – художній результат.*** Як зауважує Єфим Еткінд, автор „Нарисів психопоетики російської літератури XVII–XIX ст.", саме ця галузь літературознавчого знання

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

дозволяє розглянути співвідношення ***думка – слово*** за умови, що під поняттям „думка” розуміють не лише *„логічний умовивід (від причини до наслідку чи від наслідку до причини), не лише раціональний процес розуміння (від сутності до явища і навпаки), але й* ***усю сукупність внутрішнього життя людини***” [11, 12] (підкреслення наше – *С. М.*). Як бачимо, вчений актуалізує дві сфери психічного буття митця: „логічний умовивід” і „усю сукупність внутрішнього життя”. Перефразовуючи відчутно традиціоналістське формулювання компонентів психоструктури особистості, виокремимо свідомі й підсвідомі прояви душі, які перебувають у нерозривному зв’язку із художністю.

Осмислити ці зв’язки, на наше переконання, можливо лише за умови використання найширшого методологічного арсеналу психології: від діяльнісного принципу, сповідуваного О. Потебнею, Л. Виготським, О. Леонтьєвим, С. Рубінштейном, до психоаналітичних концепцій Фрейда, Юнга, Адлера. Такий еклектизм (Г. Олпорт), на наш погляд, не шкодить, а навпаки – дозволяє побачити усе багатство психічних проявів, котрі, виходячи з першопочаткової установки про кореляцію, реалізуються у творчому акті. Адже *„душевне явище насправді таке неймовірно багате на кольори, багатогранне і багатозначне, що ми не можемо вловити усієї його повноти в* ***одному*** (підкреслення *К.-Г. Юнга*) *дзеркалі*” [12, 93]. І „дзеркала” – свідомі вияви душі, і задзеркалля – підсвідома сфера, яку має на увазі К.-Г. Юнг, потребують скрупульозного вивчення. Багатство душевних проявів при цьому вимагає багатства проекцій. Ми пропонуємо шукати їх в **мегатексті** письменника – джерелах, які дають уявлення про психосвіт митця. До таких, на нашу думку, належать мемуари у найширшому розумінні: свідчення сучасників, епістолярій, щоденники, автобіографії, записники, а також художні тексти, які несуть **психобіографічну** та **автопсихобіографічну** інформацію. Щодо останніх зауважимо: не завжди твір визнано автобіографічного характеру має відомості про особливості психічного буття автора, як, скажімо,

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

поезії Лесі Українки, що увійшли до циклів „Кримські спогади", „Весна в Єгипті" тощо, де переважає поетика подорожніх вражень, які мають виразно автобіографічний характер. У той же час абсолютно далекий від фактів життя письменника твір може містити дані про перебіг його психічних процесів, емоційний стан, вольову активність, особливості темпераменту, підсвідому сферу – структурні компоненти особистості митця. Так сталося, наприклад, з драматичною поемою „Бояриня", твором, який об'єктивно просто не може мати характеру автобіографізму. У той же час письменниця в переживаннях своєї героїні поруч із художньо реалізованою ідеєю мимовільної зради втілила власні почуття, емоції, переживання, пов'язані з хронотопом чужини, неможливістю повноцінного життя на Батьківщині. Це вже не кажучи про „Лісову пісню", де особистість авторки вповні виявляється в мареві фантастичних картин та високих поривів.

Ми вже зверталися до окремих штрихів психологічного портрету Лесі Українки [5; 6] і переконалися в тому, що її внутрішній світ досить складно закодований у мегатексті. Його розкриття супроводжується значними труднощами, пов'язаними, з одного боку, із певним блокуванням інформації з боку самої письменниці, з іншого – із неоднозначністю трактування окремих психічних явищ і процесів після їх експлікації. Домінування у мемуарах характеротворчих характеристик (дозволимо собі цю тавтологію – маємо справу з характером як компонентом психоструктури), над рисами темпераменту, підсвідомої сфери цілком очевидне і спостерігається чи не в усіх спогадах, написаних у радянський період. У випадку з Лесею Українкою характеристики на зразок „лагідність та добрість безмежна", „стриманість, терплячість та витривалість", „делікатність у відносинах з людьми" [9, 32], „благородство", „пряма, проста вдача" [9, 53], сила волі тощо домінують у спогадах тих, хто більшою чи меншою мірою знав письменницю.

Ситуація з експлікацією особистісних рис ускладнюється чіткою установкою на приховування інформації про своє

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

особисте життя. Окрім часто цитованої тези про небажання бачити „*свою докладну біографію в друці*” підтвердження цьому знаходимо і у спогадах Климента Квітки, які, хоч і мають неабиякий історико-літературний інтерес, відзначаються надмірною, як на наш погляд, офіційністю, що пояснюється автором повагою „*до погляду покійної на біографії*”, її категоричністю у ставленні до публікації „*фактів з інтимного життя і листування покійних діячів*” [9, 219]. Як не прикро, але за літературними уподобаннями, констатацією Лесиних оцінок окремих сучасних їй письменників (Вороний, Винниченко, Олесь, Франко, Грінченко) дуже рідко навіть між рядками прочитується відгомін особистісного начала однієї з найнепересічніших жінок XX століття. І це при тому, що „*се життя за останні 15 років було йому досить близько відоме*” [9, 219]. А, на перший погляд, „проколи” у вибраній мемуаристом тактиці спогадів насправді – ще один штрих до ідеалізованого образу „співачки досвітніх огнів”. Ну як не потішитися прихильникам „одинокого мужчини серед поетів соборної України” від згадок на зразок: „*Леся дивилася у свічадо не пожіночому* ***(!!!)*** *– зрідка, рівно стільки, скільки треба для доконечної туалети культурної людини*” [9, 223]. І це при тому, що „свічадо” довгі роки було невід’ємним атрибутом Лесиного побуту – робочий стіл-бюро в Колодяжному окрім кількох маленьких шухлядок обладнаний ще й люстерком, повірником її літературних та душевних шукань. Аж ніяк не випадково у фіналі поезії „Як я люблю оці години праці” з’являється його образ:

Не згадую ніколи проти ночі
Про перелесника, **моє свічадо** тільки
Нагадує про нього вдень [10, I, 254].

Це вже не кажучи про кілька квадратних метрів дзеркала у вітальні „білого будиночка”. Для кого?.. На наш погляд, відповіддю на це питання й спростуванням Квітчиного „*не по-*

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

жіночому" цілком можуть стати спогади кузини Лесі Українки, доньки М. Драгоманова Аріадни Труш, яка, незважаючи на притаманну гарній жінці впевненість лише у власній вроді і не зовсім утішних у цьому ракурсі відгуків щодо вроди Лесиної, заявляє: «*Лесю уявляють дуже „мужеською", але вона* ***відзначалася великою жіночністю****. Леся любила одягатися. Одягалася гарно, але скромно, спеціально любила гарні блузки. На лівій руці носила чорну рукавичку*» [9, 120]. А підтвердження цьому знайдемо і в листі самої Лесі Українки до молодшої сестри Ісидори з Берліна, де їй зробили складну операцію хворого на туберкульоз правого кульшового суглоба. Біль, гіпсова пов'язка на нозі, неможливість самостійно рухатись, підготовка до піврічного перебування в ортопедичному апараті – все це нітрохи не вплинуло на бажання молодої жінки виглядати привабливо. „Одинокий мужчина" і у такому стані цікавиться новинками моди, більше того – в тоні листа простежуються нотки життєрадісного кокетства. «*Я тепер буду писать недовго,* ***бо треба збиратися їхать гулять****: я надіну свою нову,* ***вчора куплену, чорну накидку і червону (!) шляпу з чорною лентою,*** *сяду в „одкидную карету" і поїду „во всю прыть тихими шагами", на тих конях, що так чудово копитами клапають*» [3, 480]. Як бачимо, мемуари дають змогу побачити видатну поетесу по-іншому, її образ стає значно привабливішим, гуманізується і набуває загальнолюдських рис, які наближають сучасного реципієнта і до постаті, і творчості видатної поетеси.

На жаль, страх розвінчати кумира, стерти позолоту з німба занадто стійкий. І не допоможуть тут ні надмірна відвертість у розкритті стосунків письменниці з Ольгою Кобилянською, ні прагнення побутовізувати її неоромантичний за духом світ. Без створення повноформатного психологічного портрету ні особистість письменниці не увиразниться для прийдешніх поколінь, яких уже ні досвітні вогні не хвилюють, ні сексуальна орієнтація не дивує, ні творчість не відкриється новими гранями. Та й сам портрет має увиразнити риси, притаманні „фотографії",

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

яка, як відомо, відбиває лише видимі грані, та ще й, якщо зроблена на спецзамовлення, як довгий час було з Лесею Українкою.

Наскільки непросте це завдання, свідчать цілий ряд сучасних досліджень, які годі перерахувати в межах короткої статті. Але найточнішою в установці на майбутні літературознавчі розвідки є, на наш погляд, думка близької подруги Лесі Українки Л. Старицької-Черняхівської у спогадах про поетесу. *„Я не пишу біографії Л.У., я тільки хочу зазначити зовнішні прояви її життя, ті грубі нитки, на яких настилав чудові візерунки її талант.* ***Хто хоче знати життя її серця – хай читає її твори***” [3, 406] (підкреслення наше – *С. М.*). Ми лиш додамо: і її листи *„як живе уособлення автора, його матеріалізація*” [4, 155].

Література

1. Бойко Ю. Естетичні погляди Лесі Українки та її стильові шукання // Бойко Ю. Вибрані праці.– К.: Медекол, 1992.– С. 110–160.
2. Євшан М. Леся Українка // Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика.– К.: Основи, 1998.– С. 153–159.
3. Косач-Кривинюк О. Леся Українка: Хронологія життя і творчости.– Нью-Йорк, 1970.– 928 с.
4. Коцюбинська М. „Зафіксоване й нетлінне”: Роздуми про епістолярну творчість.– К.: Дух і літера, 2001.– 300 с.
5. Михида С. У „поетовій клініці”: Леся Українка крізь призму психології творчості // Леся Українка і сучасність: Зб. наук. пр.– Т. 2.– Луцьк: Волин. обл. друк., 2005.– С. 232–245.
6. Михида С. На шляху до створення психопортрету Лесі Українки (теоретичні аспекти) // Леся Українка і сучасність: Зб. наук. пр.– Т. 3.– Луцьк: Волин. обл. друк., 2006.– С. 301–315.
7. Розенбах П. Медицинская психология.– М., 2003.– 698 с.
8. Словник іншомовних слів / За ред. О. С. Мельничука.– К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1977.– 776 с.
9. Спогади про Лесю Українку.– К.: Дніпро, 1971.– 484 с.
10. Українка Леся. Зібр. тв.: У 12 т.– К.: Наук. думка, 1975–1979.

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

11. Эткинд Е. «Внутренний человек» и внешняя речь. Очерки психопоэтики русской литературы XVIII–XIX вв.– М.: Языки русской культуры, 1998.– 448 с.

12. Юнг К.-Г. Психологія та поезія // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / За ред. М. Зубрицької.– К.: Літопис, 1996.– С. 93–110.

Mykhyda S. In the Phsyhoethical World of Lesya Ukrainka (Article 3).

Some aspects of psychical life of Lesya Ukrainka are scrutinized, inner poetic factors are revealed.

Key words: personality, phsyhostructure, phsyhopoetic, megatext.

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com